

## ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ МОВНОЇ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ

*Розглянуто історичні витoki мовної регіоналізації сучасної України. Визначено фактори, що вплинули на формування мовних відмінностей між регіонами України.*

*Historical origin of language regionalisation of contemporary Ukraine has been examined. The factors influencing the formation of language differences among the regions of Ukraine have been defined.*

На сучасному етапі розвитку України точиться багато суперечок навколо мовного питання. Зазвичай, гостроти вони набирають напередодні чергових виборів (особливо під час проведення виборів Президента України та депутатів Верховної Ради України). Мовна проблема є доволі складною і за певних умов може загострити суспільно-політичну ситуацію в країні. На важливості мовного питання наголошують і автори монографії “Гуманітарна політика української держави в новітній період” [1, с. 176]. Зокрема, вони говорять, що розуміння важливості мовної політики для сучасної України є надзвичайно актуальним, ще й з огляду на неодноразово декларований курс на євроінтеграцію. За умови формування і розширення потужного наддержавного об’єднання, яким є сьогодні Європейський Союз, значення культурних і мовних чинників для збереження національної ідентифікації європейських країн стає першочерговим завданням, адже саме ці чинники будуть залишатися чи не останньою “приватною власністю” національних держав. Зважаючи на це, всі аспекти мовної проблеми потребують досконалого вивчення і системного наукового аналізу. Саме з цим сьогодні існують певні складнощі.

На сьогодні наукових досліджень з мовних питань у державноуправлінському аспекті небагато, а в тих доробках, що вже проведені, переважно розглядаються сучасний стан мовного питання та можливі напрями його врегулювання.

Так, зокрема, певний аналіз мовної ситуації в країні здійснено в монографії “XXI век: Мир между прошлым и будущим (Культура как системообразующий фактор международной и национальной безопасности)”, яка була підготовлена до друку Радою національної безпеки та оборони України спільно з Національним інститутом проблем міжнародної безпеки в 2004 р. під науковою редакцією О. Лановенка [5]. Спробу пошуку ефективної парадигми мовної політики для сучасної України було також здійснено в колективній праці за редакцією С. Здіюрука “Гуманітарна політика української держави в новітній період” [1]. Окремі питання мовного питання з точки зору науки державного управління досліджувались у доробках Г. Євсєєва, О. Сергєєвої та ін.

У той же час історичним причинам виникнення регіональних мовних диспропорцій науковцями не приділено належної уваги. З цієї причини дуже часто спроби вирішення мовного питання сьогодні заходять у глухий кут. На нашу думку, щоб ефективно розв’язати мовну проблему, обов’язково слід проаналізувати історичні причини виникнення мовної асиметрії.

Метою роботи є визначення та характеристика історичних причин виникнення мовної асиметрії в сучасній Україні.

Як уже зазначалося, сьогодні в Україні залишається доволі велика кількість невирішених проблем у державній мовній політиці. Про наявність цих проблем, зокрема, свідчать матеріали Всеукраїнських переписів населення 1989 та 2001 рр. Так, за даними перепису населення 1989 р., в УРСР на той час проживало 72,7 % українців, 22,1 % росіян; представники інших національностей становили в сукупності 5,2 %. Україномовним було близько 55 – 57 % населення республіки: з них жителів Північно-Центрального регіону – близько 24 %; Західного – 17, Південно-Східного – 16 % [1, с. 172].

За показником збереження мови своєї національності, українці посідали четверте (після росіян, угорців та кримських татар) місце: 87 % українців в Україні користувалися українською мовою. Росіяни, які проживали в Україні, майже стовідсотково (98 %) розмовляли російською. Українці виявляли більшу прихильність до російської мови: 13 % визнавали російську мову за рідну і 67 % – за другу, рідну.

Показовими є також дані щодо мов, що ними користувалися депутати Верховної Ради України у 1995 р. (вибірка становить 405 осіб). З депутатів-українців рідною мовою користувалися 67 %, російською – 24, решта (9 %) – за обставин; з депутатів росіян російською – 79,2, українською – 11,7, обома мовами – 9,1; з депутатів інших національностей – українською 11,1 %, решта російською. Загалом на засіданнях українську мову використовували 54 % депутатів, ще 9 % демонстрували двомовність. Таким чином можна зазначити, що в 1995 р. близько 58,5 % депутатів Верховної Ради України розмовляли українською мовою.

За показником збереження мови своєї національності, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., українці посідають вже п’яте місце (після росіян, угорців, кримських татар та румунів): 85,2 % українців в Україні розмовляли в той час українською мовою.

Наведені статистичні дані красномовно свідчать про те, що ситуація в питанні використання української мови, яка визнана в Конституції України, державною залишається доволі складною.

Ускладнює ситуацію стосовно розвитку української мови як державної і те, що з національними, культурними, мовними, економічними ознаками Україна є досить неоднорідною. Так, автори монографії "Гуманітарна політика української держави в новітній період" зазначають, що умовно країну можна розділити на три великі регіони. Це Захід (Волинська, рівненська, Тернопільська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська області), Північ і Центр (Хмельницька, Вінницька, Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Черкаська, Кіровоградська області), Південь і Схід (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Донецька, Луганська області та Автономна Республіка Крим) [1, с. 177].

До зазначених факторів можна додати і регіональну політичну асиметрію, що набуло особливого загострення протягом 2004 – 2010 рр. Так, під час виборів Президента України у 2004 р. політичні вподобання населення нашої держави практично розділилися на дві рівні частини. Жителі західних, північних і центральних областей віддали перевагу кандидату на посаду Глави держави В. Ющенку, тоді як громадяни східних та південних областей країни підтримали кандидатуру В. Януковича.

Як зазначає український соціолог В. Хмелько, вперше така поляризація нашої країни проявилася у другому турі виборів Президента України в 1994 р. Тоді Україна теж розділилася на дві частини – переважно західну, де в кожній з дванадцяти суміжних областей, включаючи м. Київ, більшість голосів у другому турі президентських виборів отримав Л. Кравчук, та східну, де в дванадцяти областях та Автономній Республіці Крим перемогу здобув Л. Кучма [4, с. 5].

Маловідмінною від виборів Президента України у 2004 р. стала і географія політичних уподобань громадян України після проведення виборів депутатів Верховної Ради України та депутатів місцевих рад у березні 2006 р. Три західні області України підтримали виборчий блок "Наша Україна", а північні та центральні віддали перевагу "Блоку Юлії Тимошенко". Якщо зважити на те, що під час президентських виборів 2004 р. представники "Блоку Юлії Тимошенко" активно підтримували кандидатуру В. Ющенка, то політичні сили "помаранчевого табору" здобули перемогу в тих самих областях України, що і В. Ющенко на президентських виборах.

Не зазнало змін волевиявлення громадян Півдня та Сходу, як і під час виборів Президента України. "Партію регіонів", виборчий список якої очолював В. Янукович, підтримали ті ж області, які проголосували за нього в 2004 р.

Не змінився географічний аспект політичної карти України й після дострокових виборів до Верховної Ради України, які відбулись у вересні 2007 р. Політичні уподобання громадян у регіонах України залишилися тими ж, що були в 2004 та 2006 рр.

Також мало вплинули на політичну карту України і президентські вибори 2010 р. Електоральні уподобання населення залишилися практично незмінними.

Усе зазначене вище вимагає проведення досліджень, метою яких повинно стати вирішення завдання пошуку причин виникнення регіональної асиметрії в Україні, зокрема в мовному питанні. Історичний розвиток суспільно-політичних та економічних процесів на території України в минулому може дати відповіді для вирішення багатьох проблем розвитку сучасної України, в тому числі мовної проблеми.

Колонізація Південної та Східної України в XVIII-XIX ст. мала наслідком виникнення мовних розбіжностей між українськими регіонами. Це було обумовлено особливостями заселення Східної та Південної України, а також процесом індустріалізації, який розпочався тут після скасування кріпосного права в Російській імперії в 1861 р. Як зазначає О. Субтельний, у період між 1870 та 1900 рр. найшвидше зростаючими промисловими районами Російської імперії стали Донецький басейн і Кривий Ріг на південному сході України. Так, за зазначений період видобуток вугілля збільшився тут на 1000 %, а темпи зростання металургійної промисловості, зокрема виробництво залізної руди, зросло в 158 разів [3, с. 238]. Але водночас у результаті промислового зростання на підприємствах України збільшилась питома вага росіян. Серед найбільш досвідчених робітників важкої промисловості Півдня України тільки 25 % шахтарів і 30 % металургів склали українці. Переважали в цих професійних групах росіяни.

За О. Субтельним, подібна ситуація простежувалася й серед представників інтелектуальної праці. У 1897 р. лише 16 % юристів, 25 вчителів і майже 10 % письменників і художників були українцями. Взагалі в містах України лише третина населення була українцями і, як правило, чим більшим було місто, тим менше в ньому проживало українців [3, с. 242].

Цей процес мав цілком об'єктивні причини. У той час українці переважно були задіяні в галузі сільського господарства і цілком зрозуміло, що для забезпечення промислових підприємств кваліфікованими робітниками уряд Російської імперії використовував етнічних росіян. Така ситуація пояснюється тим, що в Росії розвиток промисловості розпочався дещо раніше. Так, уже на початку XVIII ст. унаслідок реформ Петра I в Російській імперії було започатковано розвиток промислового виробництва. І коли на Донбасі та Кривому Розі розпочався промисловий бум, в Україні гостро проявився дефіцит кваліфікованої робочої сили. Через це на українські промислові підприємства запрошувались робітники з

Центральних та Північних регіонів Росії, де вже понад 150 років існувало розвинуте промислове виробництво. Іншою причиною масового поповнення цього регіону російськомовними робітниками було й те, що в цей час російська промисловість переживала період застою, тоді як платня на шахтах і ливарних заводах, що активно розбудовувалися в Україні, в середньому на 50 % перевищувала заробітну плату в російських промислових регіонах.

Низький рівень активності українців у процесах індустріалізації та урбанізації, що відбувалися наприкінці XIX ст. на території України, можна пояснити політичними та соціальними умовами, що існували в той час. Міста переважно були центрами імперської адміністрації, в них переважали росіяни, їхня мова та культура. Водночас корінне населення або асимілювалося, або в деяких випадках виселялося.

Тут також простежується вплив природно-географічного фактора. Родючість ґрунтів Центральної Росії була значно меншою, ніж в Україні. З цієї причини, на відміну від російських селян, яких поміщики заохочували до пошуків додаткової роботи й прибутку в містах, українських селян змушували працювати на землі, бо це давало більший зиск. Такий стан справ обмежував можливості пересування українців і позбавляв їх можливості опанувати ремесло і здобувати робітничі спеціальності. Тому, коли виникла необхідність широкого залучення працівників на промислові підприємства Сходу та Півдня, українці виявились менш конкурентноспроможними робітниками, ніж росіяни.

На значенні історичних причин виникнення мовної регіоналізації України наголошує і В. Хмелько. Зокрема він зазначає, що історичні фактори лінгво-етнічної гетерогенності в Україні – це більш ніж два століття русифікаторської державної політики царської Росії та, після деякої перерви в 20-х рр. XX ст., більше ніж 60 років не настільки відвертої, але, більш ефективної (з огляду на інтернаціоналістську ідеологію) русифікаторської політики керівництва колишнього СРСР [4, с. 5].

Важливим компонентом східноукраїнської ментальності індустріальних міст, на думку С. Здіорука, була також космополітичність (соціальність “радянської людини”), адже робітників завозили сюди з усієї країни, і будь-які етнічні, а отже, і мовні відмінності не відігравали сутнісної ролі [1, с. 111].

Отже, з цих позицій можна пояснити той факт, що на сході та півдні сучасної України велика кількість населення користується російською мовою і сьогодні. У той же час Захід та Центр України залишались переважно сільськогосподарськими регіонами, і в них не спостерігалось такого припливу російськомовного населення.

Схожа ситуація мала місце і на заході України. У той же історичний період у Галичині, за свідченням Н. Полонської-Василенко, промислове виробництво було розвинуте дуже слабо. Це пояснюється тим, що австро-угорський уряд намагався тримати цей край як постачальника дешевого хліба, а промислове виробництво розвивати на корінних австрійських та угорських землях [2, с. 346].

Зазначені причини не є вичерпними. Мовній регіоналізації сприяли і такі фактори, як географічне та геополітичне розташування українських земель, розвиток економіки, перебування протягом тривалого часу окремих українських регіонів у складі інших держав тощо.

Таким чином, зважаючи на викладене, можна зробити висновок, що мовна регіональна асиметрія в Україні формувалася протягом декількох століть під впливом різноманітних факторів. З огляду на це, цілком зрозумілим є сучасний стан речей з розвитком і функціонуванням української мови як державної. Така ситуація вимагає вжиття заходів по популяризації української мови в певних регіонах. Розробкою і реалізацією яких повинні займатися органи державної влади. Але обов’язково слід наголосити на тому, що всі етапи і складові виконання цього завдання повинні базуватися на матеріалах наукових досліджень, а не лозунгах і гаслах політичних партій. Також слід пам’ятати, що в цьому питанні ні в якому разі не повинно бути недостатньо обґрунтованих рішень і спроб вирішити проблему за декілька років примусовими заходами.

#### Література:

1. Здіорук С. І. Гуманітарна політика української держави в новітній період / С. І. Здіорук, В. І. Нагорний, С. Л. Гнатюк ; за ред. С. І. Здіорука. – К. : 2006. – 404 с.
2. Полонська-Василенко Н. Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко – К. : Либідь, 1992. Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. – 1992. – 608 с.
3. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.
4. Хмелько В. Из-за чого политикам удається раскалывать Украину / В. Хмелько // Зеркало недели. – 2006. – № 24 (603). – С. 5.
5. XXI век: мир между прошлым и будущим. Культура как системообразующий фактор международной и национальной безопасности / [под научн. ред. О. П. Лановенко]. – К. : СтилоС. 2004. – 572 с.

Надійшла до редколегії 06.09.2010 р.